

فهرست

۹	 مقدمه
۱۹	 فصل اول: سالونیکا در پایان قرن
۴۳	 فصل دوم: ظهور یک افسر امپراطوری
۶۱	 فصل سوم: علم گرایی ترک های جوان
۸۳	 فصل چهارم: تولد یک قهرمان
۱۰۳	 فصل پنجم: مسلمانان کمونیست؟ جنگ های استقلال ترک ها
۱۴۹	 فصل ششم: جمهوری سکولار
۱۸۵	 فصل هفتم: ناسیونالیسم و کمالیسم
۲۳۳	 فصل هشتم: ترکیه و غرب
۲۶۱	 سخن پایانی

مقدمه

در سال ۱۹۵۴ چوپان جوانی رماه‌اش را در حوالی روستای "یوخاری گونده" واقع در استان اردهان در شرق ترکیه به چرا برده بود. هنگام غروب، به نظرش رسید که سایه تپه مجاور بسیار شبیه نیمرخ مصطفی کمال آتاتورک، بنیانگذار ترکیه نوین است. او موضوع را که قطعاً آن را تجربه‌ای معنوی یافته بود به مقامات محلی گزارش کرد. آنها نیز به سرعت این پدیده را به عنوان معجزه در سراسر کشور معرفی کردند. این هیجان عمومی تا مدت‌ها فروکش نکرد. تا این که در سال ۱۹۹۷ تصمیم گرفته شد جشنواره‌ای برای خیل عظیم مردمی که به محل می‌آمدند تا این پدیده طبیعی را به چشم خود ببینند برگزار شود. هنگامی که در هفتمین جشنواره چوپانی این منظره را با وارد کردن غیر عمدی گله خود مخدوش کرد با واکنش خشم آلود مردم مواجه شد. یک معاون پارلمانی که در محل حضور داشت فریاد برآورد: «چراندن گوسفندان در این محل بسیار توهین آمیز است و عملی خائنانه محسوب می‌شود... چرا منطقه "کارادا" که این معجزه در آنجا مشاهده شده بود توسط پلیس محافظت نمی‌شود؟» (۱) این مختصری از آن افسانه غریب است که حالتی شبه مذهبی نیز به خود گرفته. این کیش شخصیت که به صورت هاله‌ای آتاتورک را در زمان حیاتش در بر گرفت بعد از گذشت چندین دهه هنوز باقی است. بدیهی است این تنها روش احترام ترک‌ها به بنیانگذار ترکیه نیست ولی این طرز تکریم در نوشته‌های عامیانه و حتی دانشگاهی که درباره این موضوع نگاشته شده‌اند به چشم می‌خورد.

برای سال‌ها محققانی که علاقه‌مند بودند آتاتورک را آنگونه که بود به تصویر بکشند

وضعیتی مانند مورخان قبل از دوره مدرنیته‌ای داشتند که می‌خواستند حضرت عیسی (ع) را توصیف کنند. لذا جای تعجب نیست اگر عمده زندگی نامه‌های معتبر آتاتورک توسط محققین غیر ترک مدتها بعد از مرگ وی تالیف شده است. امروزه فضا در ترکیه برای اینگونه بحث‌ها کمی بازتر شده است ولی کماکان افسانه‌زدایی از آتاتورک مشکل‌زا است. برای مثال هنوز پاره‌ای گفتارهای منتسب به آتاتورک که ساختگی هستند به عنوان شعارهای ملی در برخی از مجالس و محافل ذکر می‌شوند. در سال‌های اخیر برخی از محققین سعی کرده‌اند تا با همان دقت و حدتی که محمد بن اسماعیل بخاری (۸۷۰م) برای نقد احادیث پیامبر اکرم (ص) استفاده می‌کرد، عدم صحت برخی از این شعارها را که هرگز توسط آتاتورک گفته نشده افشا کنند. اتحادیه‌های رانندگان تاکسی و کامیون ترکیه خوشحال نخواهند شد اگر بدانند این جمله «رانندگان ترک انسان‌های شریفی هستند» که در آرم این اتحادیه‌ها استفاده شده هرگز توسط آتاتورک گفته نشده است. اما بخش بیشتری از جامعه متأثر خواهند شد اگر متوجه شوند که انتساب جملاتی مانند: «جامعه‌ای که به افراد مسن تر خود احترام نگذارد جامعه (واقعی) نیست» و یا «آینده ما در آسمان‌هاست» (که روی بدنه هواپیماهای تجاری حک شده است) و یا «اگر موضوعی به سرزمین پدری مربوط باشد هر چیز دیگری بی‌اهمیت است» (که شعار یک جنبش نویسندگان به شدت ملی‌گراست) (۲) به آتاتورک افسانه‌هایی بیش نیستند.

صدها کتاب درباره زندگی و کارهای آتاتورک نوشته شده است. عناوین آنها دامنه وسیعی از «آتاتورک و پزشکی» یا «آتاتورک و هواشناسی» تا «آتاتورک و اوروآسیا» و حتی «آتاتورک بچه‌ها را دوست دارد» را شامل می‌شود. (۳) بیشترین کتابها در قالب مدیحه سرایی هستند و در آنها از بنیانگذار ترکیه نوین تصویری ارائه شده است که می‌تواند با اتکا به دانش لایتناهی و لدنی خود در زمینه‌های مختلف اعلام نظر کند و یا حتی به صورت «فیلسوف پادشاهی» در تلاش است قوانین الهی را پیاده نماید. فقط معدودی از این نوشته‌ها در قالب رساله‌هایی منسجم هستند. این نویسندگان غالباً از دیدگاه خود به اثبات مطالب فوق مبادرت کرده‌اند. لذا ما مواجه با مقالاتی هستیم با عناوین: «آتاتورک که یک ضد کمونیست بود» «آتاتورک و جنبش سوسیالیست» و «آتاتورک و قانون اساسی» () و یا «بدنبال آتاتورک در قرآن گشتم و او را یافتم» و «نیز آتاتورک و علم» (۵)

ضمن اینکه چهره‌ای که تاریخ‌نگاری رسمی ترکیه از آتاتورک ترسیم می‌کند، تصویری از یک رهبر مادرزاد است و تلاش دارد جهان را از منظر او نشان دهد و نه عکس آن. هنوز در ترکیه مورخینی هستند که مصطفی کمال را به عنوان معمار جنبش "ترک‌های جوان" در سال ۱۹۰۸ مطرح می‌کنند در حالی که در واقع نقش او در آن جنبش برجسته نبود. (۶) گروه دیگری از آتاتورک به عنوان کسی یاد می‌کنند که در سال ۱۹۳۲ درباره وقوع جنگ فراگیری که جهان متمدن را ویران خواهد کرد به رییس جمهور وقت آمریکا "داگلاس آرتور" هشدار داده بود. بدین ترتیب چهره‌ای که توسط این نویسندگان از آتاتورک نشان داده شده کسی است که توانست جنگ جهانی دوم را حتی قبل از به قدرت رسیدن نازی‌ها در آلمان پیش بینی کند. (۷) این در حالی است که براساس تحقیقات اخیرا عکس این مطلب به "داگلاس آرتور" گفته است. در صورت جلسه آن مذاکرات نوشته شده است: "هنگامی که درباره احتمال وقوع جنگ بحث شد «عالیجناب غازی» گفت احتمال وقوع جنگ جهانی در ده سال آینده نامحتمل است". (۸)

به همین دلیل محققین قبل از استفاده از منابع اولیه درباره آتاتورک، نخست باید آنها را افسانه زدایی، تاریخ‌زدایی و از لحاظ متنی ویرایش کنند که البته کار ساده‌ای هم نیست. به‌ویژه اینکه حجم زیادی از مدارک متنوع شامل سخنرانی‌ها، نوشته‌ها و مکاتبات پس از مرگ او به صورت پراکنده منتشر شده است. اخیراً یک انتشاراتی مجموعه کاملی از این منابع را منتشر کرده است. این کار از سال ۱۹۹۸ شروع شده و تا جلد ۲۶ که شامل سال‌های ۱۹۰۳ تا ۱۹۳۴ است منتشر شده است. (۹) از سوی دیگر دختر خوانده او "آفت آنان" نیز ویرایش منظمی از خاطرات روزانه او را که شامل ۶ دفتر از خاطرات اوست منتشر کرده است. (۱۰) سی و دو دفتر از این خاطرات نیز در آرشیو ارتش و آرشیو ریاست جمهوری در آنکارا (Anit Kabir) است که اخیراً تصمیم به چاپ آنها در ۱۲ مجلد گرفته شد و ۹ جلد از آنها تا سال ۲۰۰۸ منتشر شده است. ۱۱ مجموعه غنی دیگر از منابع مرتبط با آتاتورک در آرشیو ریاست جمهوری در (Cankaya) وجود دارد که دسترسی به آنها برای محققان بدون اجازه مخصوص میسر نیست. از سوی دیگر تمام امیدها برای دسترسی به خاطرات همسر مطلقه او که برای ۲۵ سال پس از فوت او در سال ۱۹۷۵ به عنوان اسناد طبقه بندی محسوب شد پس از انتقال آنها به بایگانی برای مدت نامعلوم در سال ۲۰۰۵ به یاس مبدل شد.

یا این حال هنوز منابع کافی برای استفاده وجود دارد. مورخین بی طرف و معتبر از زمان مرگ آتاتورک نسبت به جدا کردن افسانه از واقعیت اهتمام کافی ورزیده‌اند. ضمن اینکه من مستقیماً به نوشته‌ها، مکاتبات و سخنرانی‌های آتاتورک دسترسی داشته‌ام که بسیار مفید بودند. متأسفانه مصححینی که این مطالب را جمع‌آوری کرده‌اند آنها را با زبانی بسیار غامض و پیچیده به ترکی مدرن برگردانیده‌اند. لذا من لازم می‌دیدم تا هر کجا که ممکن است به متون اصلی مراجعه کنم. ضمناً در بسیاری از موارد به یادداشت‌های آتاتورک که در حاشیه کتاب‌هایی که می‌خوانده، نوشته است استناد کرده‌ام که بسیار هم مفید بودند. سرانجام من تمام مجلات و روزنامه‌های منتشره در سال‌های ۱۹۱۹ تا ۱۹۳۴ را به عنوان شواهد و مدارک پشتیبان بررسی کردم. همچنین منتخبی از نوشته‌های نویسندگان نسل دوم را هم مطالعه کردم. به‌ویژه از سه نوشته ارزشمند برای تهیه این مطلب استفاده زیادی برده‌ام که عبارتند از مطالعات کلاس کریزر (۱۲)، آندرو منگو (۱۳) و شرف الدین توران که همگی نکات با ارزشی را درباره زوایای مختلف زندگی آتاتورک آشکار کرده‌اند. دو نفر اول محقق و زندگی‌نامه‌نویس بودند، در حالی که تحقیق عالی توران که عنوان آن را می‌توان به «زندگی و شخصیت خاص» (۱۴) ترجمه کرد و تا حدودی در قالب شرح حال نویسان شخصیت‌های مذهبی نوشته شده و تحقیق مجملی درباره زندگی تاریخی آتاتورک است را مطالعه و نکات مهم را از متن ادبی آن جدا کرده‌ام.

بدیهی است این کتاب ادعای تحلیل تمام نکات اصلی و حتی آرمان‌های سیاسی آتاتورک را ندارد و فقط یک زندگی‌نامه تحلیلی است. سه موضوع اصلی در کتاب آمده است. اولین آن جستجوی جایگاه تاریخی بنیانگذار ترکیه نوین در بستر تاریخی خود است. این رویکرد به موضوع نشان می‌دهد آتاتورک محصول جامعه روشنفکری اواخر قرن ۱۹ و اوایل قرن ۲۰ است. در حقیقت او سعی وافری داشت تا یک دولت ملت مدرن را بنا نهد. بر اساس باورهای جدید لازم نیست مانند برخی مورخین معتقد باشیم او بخشی از تاریخ را با اندیشیدن درباره غیر ممکن‌ها و یا داشتن چشم‌انداز جدیدی که برای دیگران قابل درک نبوده تغییر داده است. بیشتر تاریخ‌نگاران ترک علاقمند به ارائه چهره‌ای از آتاتورک هستند که نشان می‌دهد او از محیط اطرافش تأثیر نمی‌گرفت و یک تنه و با معجزه ترکیه جدید را شکل داد.

برعکس این جریان غالب در تاریخ نگاری ترکیه، نباید از آتاتورک یک شخص باهوش نادر که از تربیت، جامعه آن زمان، محیط اجتماعی و روشنفکری تاثیر نمی گرفته است تصویر کرد. ضمن اینکه تاثیر عمیق رهبری او در تشکیل نظام جمهوری و عبور از ویرانه های امپراطوری انکار ناپذیر است، از اهمیت آتاتورک در تاریخ ترکیه چیزی کم نخواهد شد اگر قبول کنیم که ایده ها و اقدامات او تحت تاثیر عوامل روشنفکری، جامعه و سیاسی زمان او شکل گرفته اند. در واقع او هوادار مفاهیم و ایده هایی مترقی بود که جامعه ترکیه و امپراطوری آنروز کمتر با آنها آشنا بود، ولی این موضوع نباید سبب این سوء برداشت شود که او خالق این مفاهیم نیز بوده است.

دومین نکته مهم این کتاب تعقیب سیر تحول آراء روشنفکری در زندگی آتاتورک است. درحقیقت او یک روشنفکر به معنای خاص کلمه نبود ولی سیر تکامل این ایده ها در عملکرد سیاسی او به شدت تاثیر گذار بوده است. به نظر من آراء آتاتورک درباره مذهب به صورت عام و اسلام به طور خاص باید مطالعه شود. نقش مذهب در جوامع انسانی و به ویژه در کشور خودش از موضوعات مورد علاقه او بود. و برای اساس او برای ایجاد اولین جمهوری سکولار در جهان اسلام احساس وظیفه می کرد.

سوم آنکه من در این کتاب کوشیده ام تا مسیر دشوار عبور از یک امپراطوری کهن به یک دولت-ملت مدرن را کشف کنم. برای اینکار سعی کردم یک مسیر پیوسته را که گاهی توسط افسانه پردازی در زندگی نامه ها مختل می شد، دنبال کنم. محصول جانبی این تحقیق یک مقاله جدید دیگر درباره میراث آتاتورک در ترکیه مدرن است.

تاکید زیاد من بر افسانه زدایی و تاریخ زدایی از آراء او ناخواسته باعث شد من از ورود به بسیاری از زوایای زندگی شخصی آتاتورک پرهیز کنم.

1. "Ata' nın Silueti Varken Hayvan Otlatmak İhanet," Hürriyet, July 1, 2003.
2. Sevilay Yükselir, "O Söz Atatürk'e Ait Değil Ama Atatürk'çe Bir Söz!" February 26, 2008; accessed February 27, 2008 at http://www.gazeteport.com.tr/Yazarlar/News/Gp_162225.
3. Metin Özata, Atatürk ve Tıbbiyeliler (İzmir: Umay Yayınları, 2007); Mithat Atabay, Atatürk ve Meteoroloji (Ankara: DM Yayınları, 2002); Anıl Çeçen, Atatürk ve Avrasya (İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 1999); Cemil Sönmez, Atatürkte Çocuk Sevgisi (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2004).
4. Hasan Fahri, Atatürk Bir Anti-Komünistti (İstanbul: Su Yayınları, 1978); Remzi Çaybaşı, Sosyalist Akım, Atatürk ve Anayasa (İstanbul: Batur Matbaası, 1967).
5. Haydar Seçkin, Atatürk'ü Kur'anda Aradım ve Buldum (İzmit: H. Seçkin Yayınları, 1995); Güne Kazdalı, Atatürk ve Bilim (İstanbul: Beyaz Yayınlar, 1998).
6. Zeki Arıkan, "1908 Jön Türk Devrimi ve Mustafa Kemal," Cumhuriyet, September 11, 2008.
7. See "Dünyanın Siyasî Durumu, 27/29. IX. 1932," in Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, vol. 3, ed. Nimet Unan (Ankara: Türk nkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1954), 92–94; and evket Süreyya Aydemir, kinci Adam, vol. 2, 1938–1950 (İstanbul: Remzi Yayınları, 1979), 83–87.
8. Cemil Koçak, "Atatürk Hakkında Bazı Belgeler: Ali Rıza Bey, Anıtkabir, MacArtur ile Mülakat," Toplumsal Tarih 10/119 (2003): 25–26.
9. Atatürk'ün Bütün Eserleri, vols. 1–26 (İstanbul: Kaynak Yayınları, 1998–2009).
10. M. Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları, ed. Aye Afetinan (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1983), 29–61.

11. Atatürk'ün Not Defterleri, vols. 1–9 (Ankara: Genelkurmay ATASE Yayınları, 2004–2008).
12. Klaus Kreiser, Atatürk: eine Biographie (Munich: Verlag C. H. Beck, 2008).
13. Andrew Mango, Atatürk (London: John Murray, 1999).
14. ٩راف٩٩٩٩ Turan, Kendine Özgü Bir Yaam ve Kiilik: Mustafa Kemal Atatürk (Istanbul: Bilgi Yayınevi, 2004)